

Edward W. Said: Humanism and Democratic Criticism, New York: Columbia University Press, 2004
Kjell Engelbrekt

VAR EDWARD SAID en palestinsk intellektuell och aktivist som på grund av sin härkomst, sina radikala idéer och sin analytiska begåvning kom att politisera litteraturhistorieämnet? Eller var han en briljant samhällsfilosof och postkolonialismens förnyare som fick nöja sig med en tjänst vid Columbiauniversitetets litteraturvetenskapliga institution?

Said själv skulle med all säkerhet ha förkastat premissen bakom båda frågeställningarna. I egenskap av kosmopolitisk intellektuell med multipla identiteter, insiktsfull kännare av såväl Mellanösterns som Västerlandets klassiska litteratur, gränsöverskridande skribent och akademiker, betraktade Said merparten av identitetsrelaterade och forskningsdisciplinära kategorier som uppenbart betingade av historiska och sociala omständigheter.

Samtidigt var det just sociala, kulturella och historiska skiljelinjer, identitetspolitiska dynamiker, upplevelser av kollektiv samhörighet, samspel mellan nutida och historiska narrativ, samt hur gränsdragningar döljer politiska ambitioner, som konsekvent intrasserade honom. Störst inflytande fick tveklöst *Orientalism* från 1978, en studie av den kulturella hegemoni som bland annat kan utläsas i franska, spanska, brittiska and andra västerländska skönlitterära verk. I flera senare arbeten, främst *Culture and Imperialism* från 1993, analyserade Said direkt de tekniker, begrepp och narrativ som koloniala institutioner utvecklat för att förklara och rättfärdiga sin politiska,

ekonomiska och kulturella överhöghet. För närvarande tycks också dessa två arbeten betraktas som hans främsta bidrag till humaniora och samhällsfilosofi.

Sedan Saims bortgång i september 2003 har diskussionen om hans eftermäle annars varit en smula trevande. Said var en centralt placerad, stridbar och starkt kontroversiell person i den amerikanska offentligheten, och kom att företräda framför allt palestinier men också araber och muslimer (trots sin kristna bakgrund) i politiska debatter. I 2004 års julinummer av *The Nation* menar Tony Judt att Said bar på en djup ilska, som länge sporrade honom. Under sina sista år i livet skrev han fortsatt flitigt men kom i USA att inta en mer tillbakadragen roll, delvis till följd av sin svåra cancer-sjukdom. Han beklagade sig emellertid också över att ha funnit det svårt att komma till tals på ett meningsfullt sätt efter terrordåden efter elfte september 2001, då misstänksamheten mot araber och muslimer kraftigt fördjupades i USA. Mest regelbundet skrev han de sista åren för egyptiska *Al-Ahram*.

Rimligtvis bör Saims egna omdömen och tankar kring sin intellektuella och politiska gärning kunna stödja de första försöken att närma sig en värdering av hans insatser som forskare och samhällsdebattör. Volymen *Humanism and Democratic Criticism* kom att publiceras postumt våren 2004, flera månader efter hans död. Delar av texten utgörs av föredrag som hölls år 2000 men omarbetades och kom att präglas av Saims uttryckliga vilja att än en gång beröra de frågor som låg honom närmast.

Frågan om hur man ska värdera insatser av forskare som för första gången knyter ett teoretiskt perspektiv till ett

visst ämnesområde eller problem, där det tidigare aldrig använts, är omtvistad i den akademiska världen. De som inte huser höga tankar om Saids arbeten och följaktligen inte betraktar dem som väsentliga vetenskapliga bidrag kan enkelt hänvisa till likheterna med Michel Foucaults banbrytande studier som uppenbar inspirationskälla (vilket Said aldrig förnekat), och vidare till Theodor Adorno, Frantz Fanon, Antonio Gramsci och Raymond Williams. Foucault analyserade som bekant diskurser och disciplinerande praktiker som staten och inflytelserika grupper i samhället begagnat gentemot bland annat fångar, handikappade, oliktänkande och sexuellt avvikande under tidigare historiska epoker. I denna jämförelse med Foucault kan man även peka på bristen på systematiska genomgångar av källmaterial och metodredovisning hos Said.

Från litteraturvetenskapligt håll kan man på ett nästan analogt sätt kritisera Said för att i ett stort antal arbeten ha övergett mycket av den klassiska filologins och texttolkningens metoder och handgrepp. I flera av de mest uppmärksammade studierna upplever många kollegor dessutom att textstudiet underkastats andra, ibland flagrant politiska syften. Att några av Saids första större arbeten, *Beginnings* (1975) och *The World, the Text, and the Critic* (1983), inte minst behandlade just metodfrågor har sällan betraktats som förmildrande omständighet.

I Nordamerika var Said länge mest känd som en förkämpe för palestiniernas sak, bland annat genom ett flerårigt samarbete med Yasir Arafat och medlemskap i Palestinas Nationella Råd. Sedan 1970-talets mitt framträdde han allt som oftast för att ifrågasätta stereotypiska beskrivningar av palestinier, araber och muslimer i amerikanska massmedia. Hans i akademiska kretsar mest uppmärksammade arbeten, *Orientalism* och *Culture and Imperialism*, bidrog till att teoretiskt underbygga kritiken av väl etablerade

narrativ om orienten, islam, och arabvärlden med rötter i kolonialismen och västerländsk kristenhet. Två kritiska betraktelser med samtidsanknytning fick dessutom titlarna: *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How to See the Rest of the World* (1981), samt *Spurious Scholarship and the Palestinian Question* (1988), den senare författad med den slagfärdige journalisten Christopher Hitchens.

Om Palestinafrågan finns ett flertal böcker, senast *From Oslo to Iraq and the Road Map* (2004). I denna liksom på andra områden var Said en utpräglad Querdenker, en motvällstänkare som aldrig kunde förlika sig med kollektiv eller organisatorisk konformism. Redan 1980 förde han fram idén om en tvåstatslösning för Israel och Palestina, något som gjorde honom illa omtyckt i de flesta läger. När så småningom tvåstatslösningen kom att bli omhuldad svängde Said till förmån för en sekulär statsbildning för såväl palestinier som israeler. Han motiverade detta med att hänvisa till en rad pragmatiska omständigheter som att Israel sannolikt inte kan förmås att ge upp Västbanken, att de palestinska områdena infrastrukturellt sett numera befinner sig i uselt skick, samt att risken är uppenbar att kriminella och våldsbenäigna palestinska grupper tar över helt och hållet. 1993 års Osloavtal förkastades också av Said, främst på grund av att Israel inte öppet erkände den historiska fördrivningen av palestinier.

Konflikten med det palestinska ledarskapet och Arafat personligen var dock en mild västanfläkt jämfört med den kritik han kunde utsättas för i andra sammanhang. Som »terrorprofessorn» nådde han ryktbarhet långt bortom sin akademiska läsarkrets. Smeknamnet uppstod inte för att Said själv skulle ha förespråkat våld, utan för att han vid många tillfällen ägnat mer uppmärksamhet åt bakgrunden till förövarnas världsbild än till konsekvenserna av deras handlingar. Han var posi-

tivt inställd till den palestinska intifadan och före elfte september 2001 av åsikten att det islamistiska terrorhotet var betydligt överdrivet.

Förvisso stack Said ut hakan så långt och ofta att han fick räkna med rejäla mothugg. Likt sin meningsfrände Noam Chomsky tycks han ha varit beredd att betala detta pris för sin framskjutna position som samhällskritiker. Han polemiserade effektivt, och emellanåt på bekostnad av precision och proportioner. En rad frågor låg honom uppenbarligen mycket varmt om hjärtat, men ett inslag av personlig fåfänga tillerkänns honom även av vänner. Stoltheten över både sitt ursprung och sin kosmopolitiska livsstil var likaledes framträdande. Besynnerligt nog lyckades Said aldrig helt jämka samman berättelserna om var och hur han egentligen tillbringade sin barndom. Var det snarare i Kairo han växte upp, och inte i Jerusalem, som han ofta givit sken av?

På grund av sin kontroversiella hållning i politiska frågor, stundtals provokativa polemik, samt vad hans kritiker ibland upplevde som arrogans, fick Said finna sig i ett ständigt tillskott av fiender. Men hans intellektuella nyfikenhet och debattlystnad vann honom också nya samtalspartners. Ett exempel på det senare var den ledande politiske filosofen Michael Walzer, med vilken han på 1980-talet kom att ingående diskutera relationen mellan religiöst betingade, historiska narrativ och självbilden hos dagens muslimer och judar. Detta laddade tema kom att dryftas i flera amerikanska och brittiska tidskrifter på den politiska vänsterkanten, där båda skribenterna befann sig. En kanske mer oväntad samtalspartner, och sedermera god vän, var pianisten och dirigenten Daniel Barenboim. Said, själv pianospelande amatör på hög nivå, var fascinerad av Barenboims medborgerliga aktivism vid sidan av dennes ytterst framgångsrika konstnärskap.

Parallels and Paradoxes: Explorations in

Music and Society (2003) med Barenboim blev en av flera samtals- och intervjuböcker som utkom de sista åren av Saims liv. Han skrev fortfarande men kunde inte upprätthålla det tempo som resulterat i tjugotalet volymer under dryga trettio år. Idéerna och de pregnant formulerade meningarna ville emellertid inte sina. I flera av texterna är det slående hur väl Saims spontanitet och verbala begävnin lämpar sig (för ovanlighetens skull) för denna krävande form. Samtidigt saknar intervjuböckerna förstås den rika, stilsäkra prosa och eleganta argumentation som blev hans kännemärke i och med *Orientalism*.

Det är märkbart hur Said under senare år kom att undvika rent politiska spörsmål och började värda ett mildare uttryck, i både tal och skrift. *Humanism and Democratic Criticism* är ett tydligt exempel. Betänker man de ämnen som Said väljer att ta upp i essäsamlingen, samt hur eftertryckligt han prisar litteraturstudier och filologi, kan det dessutom te sig som om han sökte distansera sig något från den politiska arenan. Endast ett fåtal av de offentliga polemiska bataljer Said deltagit i under trettio år omnämns i boken, och även då i förbigående. (På ett ställe beklagar han sig visserligen över att inte längre kunna konkurrera med den amerikanska regeringens problemformuleringsprivilegium i allmänhet, och utrikesdepartementets resurser i synnerhet.)

Den kritik som utövas i *Humanism and Democratic Criticism* ägnas istället kombattanter på det teoretiska planet. Här avfärdas statsvetaren Samuel Huntington och dennes berömda tes om civilisationernas kamp (Said replikerar torrt: »Kulturer, oerhört mycket oftare än de råkar i konflikt med varandra, samexisterar och interagerar fredligt.»), liksom litteraturkritik i Saul Bellows och Harold Blooms anda. De senare är återkommande föremål för Saims kritik i egenskap av företrädare för vad han anser vara hopplöst rigorösa föreställningar

om amerikansk litteratur och västerländsk kultur. Än en gång angriper Said ansatsen att definiera litteratur- och kulturbegreppen med konservativa förtecken, i USA: s fall med implicit hänvisning till »vita amerikaner» och »europeiska rötter».

Paradoxalt nog försvarar Said samtidigt den till huvuddelen västerländska litterära kanon som han själv bibringat studenter vid Columbiauniversitetet i fyra decennier. Han försöker på intet sätt dölja sin djupa uppskattning av många västerländska, i första hand europeiska, litterära och litteraturkritiska klassiker. Suids tillika didaktiska och humanistiska poäng är dock att en dylik litterär kanon just är till för att ständigt omvärderas, förändras och utgöra föremål för ingående kritik. Humanism definierar han inte som något konserverande och vördnadsbjudande, utan som ett motstånd mot »idées reçues» – ett kritiskt projekt vars kärna för Said är själva läsakten. Läsning erbjuder oss alla möjligheten att alternera mellan att närma oss en text från »dess insida» (as insider), och »dess utsida» (as outsider). Vi kan därmed upphäva de gränser andra satt åt oss, samt sätta våra egna, förklarar Said.

Med sin sista, postuma skrift har Said på sätt och vis upphävt ännu en gränsdragning, denna gång avseende sitt eget bidrag och sin intellektuella hemhörighet, jämfört med den som ofta tillskrivs honom. Genom att upprätthålla en fast tro på läsarens, och medborgarens, förmåga till självständig granskning har hans samhällssyn kanske ändå mer gemensamt med tidig upplysningsfilosofi än med efterkrigstidens (och Foucaults) strukturalism. Hans val att slutgiltigt placera sig själv och sin gärning i en kritisk strömning, fast likafullt inom den liberalt präglade humanistiska idétraditionen – inklusive den vid hans kära Columbiauniversitet – är sannolikt en besvikelse för hans mest radikala meningsfränder. Möjligen kom-

mer de att betrakta hans sista bok som ett uttryck för svaghet, ett försök av Suids sida att försäkra sig om att hans egna texter får stå kvar på de amerikanska universitetens lista över obligatorisk litteratur.

En alternativ tolkning är att Suids egen radikalism mildrades under senare år. I introduktionen till *Humanism and Democratic Criticism* är han noga med att emfatiskt fördöma terrordåden i New York och Washington som ohyggliga handlingar, antitetiska mot den humanism han vill representera. I den nya atmosfär som råder i USA sedan september 2001 är denna humanism, understryker samtidigt Said, mer angelägen än någonsin.

Ett flertal framstående forskare, författare, konstnärer och kritiker är sedan ett par decennier engagerade i projekt liknande Suids, ägnat förhållandet mellan människor och kulturmönster, mellan samtiden och de historiska arv vi bär med oss. Man kan hävda att få gjort lika stora insatser som Said i syfte att medvetandegöra dessa tankestrukturer. Men det kan vara passande att låta en med Said på flera sätt besläktad europeisk tänkare, den bulgarisk-franske filosofen och litteraturvetaren Tzvetan Todorov, få sista ordet:

jag är en annan. Men de andra är också jag, subjekt som jag. Endast min synvinkel, utifrån vilken alla finns därborta och jag är här, skiljer och urskiljer mig verkligen

[je est un autre. Mais les autres sont des je aussi: des sujets comme moi, que seul mon point de vue, pour lequel tous sont là-bas et je suis ici, sépare et distingue vraiment de moi] (La conquête d’Amérique, 1982)

→

Kjell Engelbrekt är fil dr. och universitetslektor vid Försvarshögskolan och Statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet.